

О. В. ГОНЧАР

ПЕДАГОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК КЛЮЧОВА СКЛАДОВА ГУМАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Розкриваються сутність і походження термінів «гуманізація» і «гуманітаризація» освіти. Стверджується, що ключовою складовою гуманістичної педагогіки й гуманізації навчального процесу у вищому навчальному закладі (ВНЗ) є педагогічна взаємодія. Заснована на принципі паритетності у відносинах між викладачем і студентами, педагогічна взаємодія відкриває можливості для самореалізації особистості кожного студента та його самоорганізації у майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: гуманізація освіти, гуманітаризація, професійна діяльність, компонент, особистість, авторитарний, демократичний, організаційний.

О. В. ГОНЧАР

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КАК КЛЮЧЕВАЯ СОСТАВНАЯ ГУМАНИЗАЦИИ ПРОЦЕССА В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Раскрываются сущность и происхождение терминов «гуманизации» и «гуманитаризация» образования. Утверждается, что ключевой составляющей гуманистической педагогики и гуманизации учебного процесса в высшем учебном заведении является педагогическое взаимодействие. Основанное на принципе паритетности в отношениях между участниками учебного процесса, педагогическое взаимодействие открывает возможности для самореализации личности каждого студента, а также его самоорганизации в будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: гуманизация образования, гуманитаризация, профессиональная деятельность, компонент, личность, авторитарный, демократический, организационный.

O. V. HONCHAR

PEDAGOGICAL INTERACTION AS KEY CONSTITUENT OF EDUCATIONAL PROCESS HUMANISATION AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

The article is devoted to the investigation of the essence and origin of the terms “humanization” and “humanitarization” of an educational process. It proves the idea that the key component of humanization of an educational process in the pedagogy of humanism and of this process at the higher educational establishment in particular is pedagogical interaction which is based on equal rights of students and a teacher. That fact provides them with ample opportunity both for self-actualization of a personality and self-organization in the future teamwork within the framework of professional activity.

Key words: humanization of education, humanitarization, professional activity, component, personality, authoritarian, democratic, organizational.

Динамізм сучасних економічних, політичних і демократичних перетворень в Україні зумовлює потребу у фахівцях, які спроможні аналізувати новітні тенденції, здатні приймати нестандартні рішення, володіють культурою комунікацій, можуть здійснювати культурно-гуманітарні функції у своїй професійній діяльності.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. відзначається як особливий період у глобалізації розвитку світу, інтеграції освітніх систем різних держав з орієнтацією на фундаментальні цінності загальносвітової культури. Провідною ідеєю численних міжнародних документів, які прийняті за останні три десятиліття, став принцип гуманізму. Гуманізація освіти в нашій країні зумовлена складним соціальним розвитком незалежної України, а також насущними потребами оновлення підготовки сучасних фахівців професійної освіти. Протягом попереднього радянського періоду педагогічна

система була заповлітованою, тоталітарною та формалізованою, що поступово призвело до втрати «зони найближчого розвитку» [2, с. 15] або сенсу для освіти людини.

Гуманізація постає ключовою ланкою нового педагогічного мислення – як такого, що центрує увагу на людині та осмисленні останньою своєї діяльності. Стара парадигма освіти виявилася неспроможною створити належні міжособистісні стосунки в новому суспільстві, які би сприяли самоактуалізації особистості і творчому її прояву. Сьогодні перед суспільством, зокрема перед системою вищої професійної освіти, стоїть важливе завдання знайти адекватні шляхи до гуманізації та гуманітаризації знань.

Принцип гуманізації освіти передбачає якісне перетворення позицій викладача і студента в суб'єкт-суб'єктні відносини в особистісно-паритетній площині їх взаємодії. Одним із базових понять педагогіки та наукових принципів, що лежать в основі гуманізації, є педагогічна взаємодія.

Конститутивною ідеєю багатьох вітчизняних та зарубіжних дидактичних концепцій, які з'явилися від 1960-х років донині, є принцип гуманізації освіти, що у вищій школі вимагає організації навчальної діяльності, заснованої на взаєморозумінні, суб'єкт-суб'єктних відносинах викладача та студентів, педагогіці співробітництва. Прагнення осмислити зміст освіти і сутність педагогічної діяльності відображено у багатьох роботах педагогів та науковців. Різні аспекти гуманізації і гуманітаризації освіти у вищій школі є предметом вивчення фахівців різного спрямування (педагогів, психологів, істориків, філософів, соціологів та ін).

Певним питанням гуманітаризації та гуманізації підготовки майбутніх фахівців у технічних ВНЗ присвячені дослідження українських науковців В. П. Зінченка, І. В. Кузнецова, Є. В. Кондратьєва, Г. Ф. Романовського, О. М. Дубового тощо. Особливості освіти спеціалістів гуманітарних вузів (педагогічних, юридичних, мистецьких) висвітлюються у роботах В. І. Дзюби, В. О. Зінкевічус, В. Лугового, Т. Я. Старченко, І. Д. Фруміна та ін.

До питання педагогічної взаємодії учасників навчального процесу, зверталися багато вчених-педагогів (А. М. Алексюк, А. Б. Добрович, І. В. Дубровіна, В. К. Дьяченко, С. Т. Золотухіна, Н. В. Єлізарова, Т. І. Сущенко, Є. В. Чудінова та ін.). Поглиблене розуміння сутності взаємодії представлено в роботах І. Ф. Радіонової, а у сфері дидактики – в роботах В. К. Дьяченка, В. Я. Ляудіс.

Загальні питання відображені у роботах зарубіжних авторів (Р. Селман, О. Стауфорд, М. Фландерс, М. Хаузен). Навчання в малих групах співробітництва («cooperative learning») присвятили свої роботи Р. Славін («Навчання в оманді»), Д. Джонсон й Р. Джонсон («Вчимося разом»), Ш. Шаран («Групові дослідження»), а також Е. Аронсон, М. С. Каган та ін.

Незважаючи на широке коло існуючих досліджень, що розвивають різні аспекти педагогічної взаємодії: – педагогіка взаємодії – А. С. Белкін, А. О. Вербицький, В. А. Кан-Калік, І. А. Зімня, Є. В. Коротасєва, А. І. Кравченко, М. Д. Нікандрова, М. І. Щевандрін; педагогіка підтримки – О. С. Газман, Н. Н. Михайлова, С. М. Юсфін; педагогіка толерантності або «педагогіка добра» – І. А. Зязюн; організація навчального співробітництва в колективних, кооперативних, групових формах роботи – (І. Донцов, А. В. Петровський, Д. І. Фельдштейн, Г. А. Цукерман; раціонально-психологічний напрямок – П. Блонський, А. Г. Калашніков, Г. С. Костюк, А. П. Пінкевич сьогодні не можна говорити про існування дослідження, в якому була би подана цілісна характеристика системи детермінант педагогічної взаємодії як основи для створення умов гуманізації та гуманітаризації навчання.

Мета статті полягає у визначенні змісту і походження терміна «гуманізація», характеристиці педагогічної взаємодії як ключової складової для побудови гуманістичної концепції навчання.

Ідея гуманізації освіти має, безсумнівно, величезне філолофсько-антропологічне й соціально-політичне значення, оскільки що від її вирішення залежить стратегія суспільного руху, що може або гальмувати розвиток кожної конкретної особистості й цивілізації, або, навпаки, сприяти йому. «Сучасна система освіти може внести свій внесок у становлення сутнісних сил людини, її соціально цінних світоглядних і моральних якостей, які необхідні в майбутньому. Гуманістична філософія освіти спрямована на благо людини, на створення екологічної й моральної гармонії у світі», [7, с. 21] – зазначають сучасні педагоги.

Аналіз публікацій свідчить, що термін «гуманізація» в психолого-педагогічному аспекті тлумачиться по-різному. Деякі автори під «гуманізацією» розуміють необхідність гуманітаризації змісту освіти. С цієї точки зору, особлива увага приділяється підвищенню статусу гуманітарних

дисциплін – як збільшенню їх «питомої ваги», так і якісній зміні складових їхнього відновлення, звільненню від примітивного схематизму, виявленню загальнолюдських цінностей, «олюднення», диференціації та індивідуалізації навчального матеріалу. Це надає можливість майбутнім фахівцям оволодіти не тільки основними професійними знаннями, а й загальнолюдською культурою, на основі якої здійснюється розвиток особистості.

Привабливою є точка зору педагогів-науковців, котрі трактують гуманізацію як демократизацію характеру взаємодії викладача і студентів, де обидва учасника виступають активними паритетними, рівноправними, за мірою їх знань та можливостей, партнерами. Як зазначає А. О. Вербицький, «гуманістичні умови навчання, демократичні відносини між викладачами й студентами, творча обстановка міжособистісної взаємодії та спілкування «виробляють» один тип особистості, а авторитарно-бюрократична технологія «передання» інформації – суттєво інший» [1, с. 67]. Такий спосіб організації «педагогічної взаємодії» викладача і студента, коли пасивність студента в колективній, взаємодоповнюючій співпраці всіх рівноправних учасників навчального процесу стає неможливою, рефлектує глибинну сутність процесу гуманізації освіти.

Термінологічна нез'ясованість гуманізації і гуманітаризації зумовлена лінгвістичною схожістю «ядерних» сем коренів цих слів, від яких вони беруть своє походження. Термін «гуманізація» (від латинського слова *humanus* – людський, людяний) тлумачиться як «поширення та утвердження принципів чуйного ставлення до людини, турботи про благо та поваги до її гідності в якій-небудь сфері суспільного життя», а гуманітаризація (від лат. *humanitas*, фран. *humanitaire* – людська природа, освіченість) набуває значення «орієнтації діяльності людини на досягнення суспільних наук, що вивчають людину та її культуру, або стосується людського суспільства, людини як члена суспільства, її прав та обов'язків» [8, с. 100]. Таким чином, зосередженість на людині, пріоритет цінності її індивідуальності над цінностями суспільно-політичних інститутів – так може бути сформульована спільна думка, що лежить в основі обох тлумачень.

Дійсно, зміст освіти має історичний характер і визначається метою та завданнями освіти на кожному етапі розвитку суспільства. «Це означає, що він змінюється під впливом вимог життя, виробництва й рівня розвитку наукового знання» [7, с. 140]. Ідея гуманізації припускає реалізації принципово нової спрямованості освіти, пов'язаної не з підготовкою «знеособлених» майбутніх фахівців, а з досягненням гармонійно й професійно розвиненої особистості. Гуманістична спрямованість освіти змінює традиційне уявлення про таку її мету, як узвичасне формування системи знань, умінь і навичок. Саме таке звичне трактування мети освіти стало причиною її «дегуманізації» в радянський період, що призвело до неприродного розділення навчання й виховання. У результаті догматизації й заідеологізованості навчальних програм і підручників вища школа не змогла заповнити лакуну в знаннях загальнолюдської й національної культури. Сьогодні гуманістична мета освіти вимагає негайного перегляду її змісту, який повинен включати не тільки новітню науково-технічну інформацію, а й гуманітарні особистісно розвиваючі знання й уміння, досвід творчої діяльності, емоційно ціннісне ставлення до світу й людини в ньому, а також систему морально-етичних почуттів, що визначають її поведінку в різноманітних життєвих ситуаціях.

Будь-яка взаємодія передбачає прямий або опосередкований вплив. Предметом педагогічної діяльності є інша людина, котра активно діє, й тому це не може бути нічим іншим, як взаємодією, що найчастіше має асиметричний характер. «Процес взаємодії розглядають як цілеспрямований взаємообмін і взаємозбагачення змістом діяльності, досвідом, емоціями, установками, різними позиціями», – зазначає А. О. Вербицький [1, с. 16].

Педагогічна взаємодія – це систематичне, постійне здійснення комунікативних дій педагога, що має за мету викликати відповідну реакцію з боку учня; це вплив і на учня, причому викликана реакція зумовлює відповідну реакцію взаємодіючого. Педагогічна взаємодія охоплює всі сфери життєдіяльності людини – пізнавальну, професійно-трудова і творчу. Безумовно, це багатогранний процес, що складається з дидактичних, соціально-психологічних і виховних взаємодій. Педагогічна взаємодія має дві складові, а саме: рольову та особистісну.

Взаємодія є педагогічною, коли мова йдеться про роль досвідченої людини, котра дає поради, навчає або здійснює шефство (порадник, наставника, учитель). «Взаємодія викладача й студента в процесі навчання тривалий час розглядалась як система, в якій керуючі функції належать викладачеві, що затримувало формування активної позиції студента в навчальному

процесі», – зауважила Н. В. Кузьміна [5, с. 5]. Але педагогічна взаємодія щодо гуманізації освіти передбачає наявність у такій людині особистості «порадника» більше, ніж того, хто дає вказівки, що та як вчити або робити. Тому особливо у вищій школі це зумовлює певні моральні труднощі, великий ризик порушити викладачем межу рівноправ'я та паритетності зі студентами. За такою межею і починається насилля та авторитаризм, а «обличчя, які приймає авторитаризм, ... різноманітні» [6, с. 211] й історично змінюються.

Вищим ступенем розвитку ідеї педагогічної взаємодії вважається категорія «співробітництва», яка в педагогічній науці тісно пов'язана з категорією «гуманізація освіти». Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що саме відносини співробітництва найбільше ефективно сприяють розвитку студентів як суб'єктів діяльності й становленню їх життєвої позиції. Співробітництво становить складну єдність: форми взаємозв'язку, заснованої на взаєморозумінні; паритетності організації спільної діяльності, що передбачає прояв самостійності, активності й організованості, форми взаємодії учасників навчального процесу, тобто вміння майбутніх спеціалістів працювати разом як між собою (у команді), так й з викладачем при об'єднанні зусиль і погодженості дій.

З точки зору генезису ідеї педагогічної взаємодії як ключової складової гуманізації навчального процесу у вузі варто звернутися до аналізу її джерел в історико-філософському контексті. У менталітеті суспільства радянських років розуміння суспільної освіти зводилося до ідеологізації освітньої сфери із чіткою соціально-політичною метою. Від з 1960-х років вітчизняна культура поступово почала збагачуватися ідеями діалогу, співробітництва, спільної дії, необхідності розуміння чужої точки зору, поваги до особистості. Зумовлено це було передусім виникненням нової філософської постмодерністської парадигми, що концептуально оформилася в другій половині ХХ ст., і, будучи природно пов'язаною із освітянською сферою, вплинула на навчальний процес і зміну педагогічної теорії. Постмодернізм у педагогічній думці проявився насамперед такими ознаками, як відмова від системи універсальних цінностей, терпимість у стосунках, симетричність відносин між учасниками навчального процесу (студентами і викладачем), толерантність щодо до існування різних національних традицій і прийняття факту права створювати власні цінності, різноманіття способів навчання, важливість творчості у процесі придбання знань тощо [4, с. 7–9].

У центрі особливої уваги гуманістичної педагогіки, що виникла в ті часи у США, опинилась унікальна цілісність особистості, котра прагне до максимальної реалізації своїх індивідуальних можливостей, самоактуалізації, відкрита до всього нового, здатна на усвідомлення своєї відповідальності за свої рішення. На жаль, у вітчизняній педагогічній думці період 1960-х років може характеризуватись як етап зародження зернин, які лише з середини наступного десятиліття почали давати перші прорости. І лише в період незалежної України це почало реалізовуватись у вигляді розвитку ідеї педагогічної взаємодії, теорії оптимізації навчального процесу, концепції гуманізації та гуманітаризації освіти з поворотом вітчизняної освітянської системи на національне підґрунтя.

Для узагальнення та систематизації різних уявлень про гуманістичну природу педагогічного процесу виникає необхідність вивчення генезису ідеї педагогічної взаємодії, аналізу спадщини науковців, накопиченого педагогами позитивного досвіду та подальшого критичного осмислення.

Лінгвістично-етимологічний аналіз термінів «гуманізація» та «гуманітаризація» дає можливість зробити висновок про спрямованість процесів, що презентуються цими термінами в теорії педагогіки, на формування особистісної зрілості та «олюднення» змісту освіти в загалом.

Гуманізація освіти припускає єдність загальнокультурного, морального й професійного розвитку особистості. Цей соціально-педагогічний принцип вимагає перегляду характеру взаємодії учасників навчального процесу, а також цілей, змісту й технології освіти. У рамках такої взаємодії між двома учасниками педагогічної діяльності складаються певні відносини. Вони можуть бути відносинами співробітництва й взаємодопомоги в роботі, а можуть стати авторитарними, тобто відносинами домінування й вимог. Гуманістично орієнтований педагогічний процес може бути тільки процесом педагогічної взаємодії «викладач – студенти», де обидві сторони виступають як рівні, паритетні, в міру їх знань та можливостей, партнери.

Педагогічний потенціал педагогічної взаємодії відкриває широкі перспективи для вдосконалювання всієї системи освіти, поліпшення професіоналізму, формування нової концепції взаємодії «викладач – студент». Вміння керувати та організувати педагогічну взаємодію на основі паритетності учасників навчального процесу не є природженою здатністю,

його треба свідомо розвивати та водночас вчитися. Тому необхідність створення спеціальних умов, що стимулюють викладача до освітнього діалогу із студентами, коли студент відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність, у ході якого відбувається рівноправний обмін навчальною інформацією, поглядами, позиціями та освоєння соціального досвіду, і лежить в основі гуманістично орієнтованої концепції навчання.

Активне навчання передбачає взаємодію студентів між собою і викладачем (безпосередньо або опосередковано), яка дозволяє реалізовувати в навчальному процесі спілкування «на рівних», де всі учасники зацікавлені в ньому й готові обмінюватися інформацією, висловлювати свої ідеї й рішення, обговорювати проблеми й відстоювати свою точку зору. Навчання повинно бути ґрунтоване на реальних проблемах і ситуаціях навколишньої дійсності. Інакше таке навчання не стане цікавим (неактуальним, незатребуваним), а навчальне завдання ніколи не викличе взаємний особистісний відгук для активного спілкування й відповідно зростання особистого досвіду кожного суб'єкта навчання.

Гуманістична модель професійної освіти спрямована на розвиток особистісного, світоглядного, технологічного й культурного потенціалу майбутніх фахівців. Чим ширшим є соціокультурний простір, в якому людина визначає своє місце, тим краще вона усвідомлює власні роль і місце у глобальних загальнолюдських процесах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: [метод. пособие] / А. А. Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991. – 207 с.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология, под ред. В.В Давыдова. / Л. С. Выготский – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
3. Вища освіта України і Болонський процес: навч. посібник / За ред. В. Г. Кременя. – К.: Освіта, 2004. – 384 с.
4. Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття: навч. посібник / В. Кравець. – Тернопіль, 1996. – 290 с.
5. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М., 1990. – 117 с.
6. Педагогика: Учеб. пособие для студентов пед. вузов и колледжей / Под ред. П. И. Пидкасистого. – М.: Пед. общество России, 1998. – 640 с.
7. Педагогика: Учеб. пособие для студентов пед. учеб. заведений // В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – М.: Школьная пресса, 2002. – 512 с.
8. Тлумачний словник сучасної української мови: Близько 50 000 сл.; авт.-уклад. І. М. Забіяка. – К.: Арій, 2007. – 512 с.
9. Тряпицина А. П. Организация творческой учебно-познавательной деятельности школьников / А. П. Тряпицина. – Л: ЛГПИ 1989. – 91 с.